

Ústup auxiliárů ve třetích osobách préteritálních tvarů patří k dynamickým rysům vývoje češtiny. Složená préterita bez pomocných sloves ve třetích osobách se sice objevují už od nejstarších dokladů češtiny (např. v glosách z první poloviny 12. století a v glosách zapsaných hebrejským písmem v dílech z první poloviny 13. století – jakkoliv je třeba brát v úvahu i specifický charakter glosování), ba lze je zřejmě předpokládat už pro pozdní praslovanštinu, zejména v její podobě mluvené,¹ protože v *Supraslském kodexu* jsou vynechávány hlavně v textech homiletických,² na druhé straně byl tento proces dovršen zřejmě až ve 20. století. Historické mluvnice nepřinášejí příliš exaktní formulace o jeho průběhu: Gebauer shrnuje, že pomocné sloveso se »časem vynechává«, přičemž vypouštění je »velmi rozšířeno již v textech starých« a realizuje se »více a rychleji«³ v singuláru než v plurálu, nicméně rezidua podle jeho svědectví setrvala až do nové češtiny, ovšem se silným stylistickým nebo regionálním příznakem, totiž v »dikci velebné« či v doudlebských nářečích.⁴ To, že auxiliáry přežily v lokálním folklóru i do poobrozenské doby, může potvrdit náhled do zpěvníků a sbírek lidových písní. U Erbena je zachycena např. píseň *Zabil jest Matoušek* (z Hradecka a z Berounska),⁵ v Sušilově sběru v písni *Stůj, březo zelená* čteme »Jedno jest dal svej matijce. Druhé jest dal svej sestrijce. Třetí jest dal svej milence« (z okolí Telče).⁶ Korpusové nástroje umožňují najít v textech 19. století řadu dokladů na auxiliárové *jest* a *jsou* (např. *byl jest se* objevuje u Kollára, Nerudy, Palackého, Vrchlického ad.).⁷

Obecně jsou však podle příruček auxiliáry ve třetích osobách v češtině už »asi kolem r. 1500 [...] velmi vzácné«.⁸ Podle Ondřeje Koupila šlo v době vydání náměšťské

¹ Srov. DOSTÁL, Antonín: *Historická mluvnice česká*, II: *Tvarosloví*, 2: *Časování*, Praha 1967, s. 65.

² DOSTÁL, Antonín: *Několik poznámek ke staročeským préteritům*, in: *Slavica Pragensia* 8 (1966), s. 81.

³ GEBAUER, Jan: *Historická mluvnice jazyka českého*, III: *Tvarosloví*, II: *Časování*, Praha 1909, s. 421.

⁴ Tamtéž.

⁵ ERBEN, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*, Praha 1864, s. 489.

⁶ SUŠIL, František: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*, Brno [1859], s. 752. Za upozornění na některé lidové písně zachovávající auxiliár děkujeme doc. PhDr. Josefu Bartoňovi, Th.D., z Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy.

⁷ Dotaz: *byl jest* v korpusu archiv_19_stol (děkujeme kolegům z Ústavu Českého národního korpusu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze za umožnění přístupu na adrese <http://www.korpus.cz> [cit. 20. 10. 2020]).

⁸ TRÁVNÍČEK, František: *Historická mluvnice československá. Úvod, hláskosloví a tvarosloví*, Praha 1935, s. 421; srov. KRAJČOVIČ, Rudolf: *Původ a vývin slovenského jazyka*, Bratislava 1981, s. 165; LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 244, VINTR, Josef: *Das Tschechische. Hauptzüge seiner Struktur in Gegenwart und Geschichte*, München 2005, s. 212; KOSEK, Pavel: *Historická mluvnice češtiny*, I, Brno 2014, s. 258-259; KOSEK, Pavel: *Préteritum ve starší češtině*, in: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.): *Nový encyklopedický slovník češtiny*, Praha 2016, s. 1410.

Robert DITTMANN

Ústav českého jazyka a teorie komunikace,
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Préteritální auxiliár ve třetích osobách v Matoušově evangeliu ve starších českých biblích

The third-person preterite auxiliary in the Gospel of Matthew in Old Czech Bibles

This contribution examines the gradual vanishing of the third-person preterite auxiliary in Czech Bibles from the mid-fourteenth century (the Dresden Bible) to the Baroque period (St Wenceslas Bible), focusing especially on early modern printed Bibles. The sample selected for analysis were the first fourteen chapters of the Gospel of Matthew, from which a total of nearly seven thousand specimens has been excerpted. The recession of auxiliaries seems not to have been linear in Old Czech Bible redactions. However, after the attitude voiced in the first Czech printed grammar (1533) reached wider acceptance among Bible editors around the mid-sixteenth century, the auxiliaries survived in remnants only. One variable, the grammatical category of number, was subjected to further analysis, confirming that omissions in the singular progressed more rapidly than in the plural.

Keywords: preterite auxiliary; Bible translation; Gospel of Matthew; Old Czech; Middle Czech

Number of characters / words: 71 363 / 11 539

Number of tables / figures: 4 / 2

Secondary language(s): Old Czech

Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci projektu reg. č. 18-07309S: *Nový zákon 1601: vrchol biblické práce v jednotě bratrské*. Pro publikovanou verzi příspěvku jsme se rozhodli rozpracovat jen jeden aspekt referátu předneseného na konferenci konané na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v červenci 2020. Za pomoc s kontrolou excerptce ze staročeských rukopisných biblí a za excerptci dokladů z *BiblíDražď* děkujeme Mgr. Anastasii Rozhkové. Transkripční zásady přebíráme z edice *Bible kralická šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami*, Praha 2015, užíváme však dnešní interpunkci a velká písmena.

gramatiky »už dávno o tvar literárního jazyka, příznačný pro konzervovaný sakrální jazyk biblického překladu (nebo obecně pro periferii jazykového systému [...])«. ⁹ Podobně se vyslovuje Antonín Dostál: auxiliáry se v biblickém textu objevují dlouho, a to s funkcí »vyjadřovat starobylost«. ¹⁰ Doklady z biblického stylu ještě z počátku 20. století můžeme přinést ze Sýkoraova překladu *Nového zákona*, jenž jinak znamená významný předěl, neboť jím vlastně začíná moderní český novozákonní překlad. ¹¹ A přesto i v něm je v ojedinělých zbytcích auxiliár uchován (*Mt 21,20*: »kterak jest ihned uschl«; *Mk 16,6*: »vstalť jest«). ¹² Rovněž Karafiátova úprava *Bible kralické*, pietně konzervativní, obsahuje auxiliár, v Matoušově evangeliu ho uchovává na týchž místech jako poslední kralické vydání z roku 1613 v *Mt 2,20*, *12,28* a *14,2* nebo dále v *Mt 27,23.64*. ¹³ Zdá se tedy, že vysoký styl biblického překladu byl jedním z posledních útočišť auxiliáru ve třetích osobách a že jiným útočištěm byl jeho stylistický protipól, lokálně, funkčně a na ústní komunikaci omezená periferní nářečí. V okrajových úsecích jihozápadočeské nářeční skupiny byly zbytky auxiliáru zachyceny ještě na začátku dvacátých let 20. století. ¹⁴ Každopádně rezistence auxiliárů vůči tendenci je ze třetích osob eliminovat je dlouhodobá.

Předmětem našeho zájmu v tomto příspěvku však bude biblický styl starší doby, a to od prvního kompletního překladu bible v polovině 14. století do vydání *Bible svatováclavské* včetně. Dosavadní bádání si ústupu auxiliáru všimá. Pozdní památky třetí redakce podle Vladimíra Kyase ¹⁵ auxiliáry redukovaly – podle Bohuslava Součka je dokonce v *Bibli nymburské* z roku 1462 ve *Zjevení* »[n]ejnápadnějším znakem přepisu [...] důsledné odstraňování« pomocného *jest* –, ¹⁶ a zatímco na začátku 16. století *Bible benátská* tvary pomocného slovesa »přímo hýří«, ¹⁷ náměšťská mluvnice se staví proti jejich zachování ¹⁸ a náměšťský *Nový zákon* je odstraňuje. To, co probublalo na povrch v explicitních metajazykových formulacích první české mluvnice, jistě latentně klíčilo delší dobu. Auxiliáry totiž opouští i jinak striktně doslovný a jednoduchými minulými časy proslulý *Lukášův Nový zákon*. ¹⁹ V předmluvě k *Bibli Netolického* z poloviny 16. století, podepsané Melantrichem, která se na náměšťskou gramatiku odvolává, je vynechávání tvarů *jest* a jsou přímo tematizováno:

»ty dvě slova, *jest* a *jsou*, kteréžto neslušně a zbytečně, až do tesknosti a ošklivosti čtení a poslouchání na mnoha místech nepotřebně kladeny bývali [!], ty jsme ven vypouštěli, a kdež jich potřeby bylo, tu jsme jich zanechávali.« ²⁰

Pokud se čtenář chce dozvědět, kde jsou tvary slovesa *býti* potřeba, je odkázán na náměšťskou gramatiku a její oddíl *de verbis*: ²¹ ponechat se mají tam, kde jsou ve funkci spony nebo existenciálního slovesa. ²² Z pozdější doby jsou však präteritální auxiliáry ve třetích osobách doloženy z *Bible kralické šestiřádkové*, z *Bible svatováclavské* ²³ a objevují se, jak jsme naznačili, ve zbytcích až do 20. století.

⁹ OPTÁT, Beneš – GZEL, Petr – PHILOMATHES, Václav: *Gramatika česká (1533)*, ed. Ondřej KOUPIL, Praha 2019, s. 83.

¹⁰ DOSTÁL, *Historická mluvnice česká* (≠ pozn. 1), s. 65.

¹¹ BARTOŇ, Josef: *Moderní český novozákonní překlad. Nové zákony dvacátého století před Českým ekumenickým překladem*, Praha 2009, s. 63; BARTOŇ, Josef: *Století moderního českého biblického překladu (1909-2009)*, in: *Listy filologické* 133 (2010), s. 57.

¹² *Nový zákon Pána našeho Ježíše Krista, 1: Evangelia*. Podle Vulgaty se stálým ohledem na text původní (řecký) přeložil a úvod i výklady opatřil Dr. Jan Lad. SYKORA, Praha 1909.

¹³ *Bibli svatá, to jest: Svatá Písma Starého i Nového zákona. Text kralický z roku 1613 podle původních textů opravený*, Praha 1941.

¹⁴ BĚLIČ, Jaromír: *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 198.

¹⁵ KYAS, Vladimír [et al.]: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha – Řím 1997, s. 106.

¹⁶ SOUČEK, Bohuslav: *Česká Apokalypsa v husitství. Z dějin textu Zjevení Janova – od Konstantina ke Komenskému. Úvodem k vydání Nového zákona Táborského*, Praha 1967, s. 104.

¹⁷ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (≠ pozn. 15), s. 132.

¹⁸ Srov. OPTÁT – GZEL – PHILOMATHES, *Gramatika česká (1533)* (≠ pozn. 9), fol. C3a, G2b-G3b.

¹⁹ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (≠ pozn. 15), s. 136.

²⁰ *Bibli česká [...]*, Praha 1549. Citujeme exemplář Brno: Moravská zemská knihovna, sign. ST3-0030.270.A, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000003622&local_base=KPS [cit. 27. 10. 2020], fol. A2b. *Knihopis* K01101.

²¹ Tamtéž.

²² OPTÁT – GZEL – PHILOMATHES, *Gramatika česká (1533)* (≠ pozn. 9), fol. G2a.

²³ DITTMANN, Robert: *Jazyk překladu velkých proroků v prvním vydání Bible svatováclavské*, in: ZAND,

Zachovávání auxiliáru v jisté míře nebylo nicméně v raném novověku výsadou vysokého stylu, uplatňovaného typicky v biblických překladech. Řadu dokladů na auxiliáry préterit lze uvést i z jejich stylistického antipodu, smolných knih,²⁴ jež reprodukují tehdejší mluvený jazyk, musel to tedy být v té době ještě jev přítomný v úzu, nakolik však skutečně mluveném u nižších sociálních vrstev a nakolik jen u písařů s nějakou mírou stylizace zachycujících či později přepisujících průběh výslechu, dnes přesně určit nelze. Např. ze *Smolné knihy velkobítešské* můžeme ze zápisu z roku 1630 uvést: *jest ... dostal, jest ... přepisoval, jest nevěděl, jest ... přijal, jest dal, jest nevěděl, jest ... nechtěl, jest ... poslal.*²⁵ V této souvislosti připomeňme, že Stephen M. Dickey²⁶ na základě rozboru 507 dokladů složeného préterita ve třetích osobách ze soukromé korespondence žen z období pozdního středověku a raného novověku soudí, že až ve druhé polovině 16. století se tvary bez auxiliáru prosadily jako základní (v kontextech bez příslovečného určení času a posloupnosti dějů). Je zjevné, že tato a další stylové oblasti střední češtiny na systematictější ohledání stále čekají.

Vratme se ještě k reflektování auxiliárů ve třetích osobách préteritálních tvarů ve starších českých gramatikách. Blahoslavova gramatika při komentování náměšťské pasáže kritizující časté *jest* a *sú/sou* nabízí, jako i v jiných případech, pohled diferencovanější: někde je potřebné auxiliár zachovat proto, aby neutrpěla ozdornost, hladkost a plnost češtiny,²⁷ a pokud by se pomocné sloveso úplně vynechalo, zněla by taková řeč jako sedlácká mluva.²⁸ Blahoslav tu tedy přiznává auxiliárům esteticko-stylistickou hodnotu. Na jiném místě²⁹ však soudí, že auxiliár u *narodil se* přidávali někteří »ociose« a »viciose« (»rozvlekle« a »chybně«), a tento příklad doplňuje dubletami *mluvil – mluvil jest, políbil ho – políbil jest ho*, přičemž poslední z nich nazývá tvarem »cum pleonasmu (čehož já sic nechválím)«. Philonomova gramatika uvádí v paradigmatech pravidelně tvary s auxiliárem,³⁰ a to i v pasivu, a v jeho časoměrném překladu žalmů jsou někdy také doloženy (např. *jest neštípil*).³¹ V převedení Álvarezovy gramatiky do češtiny vydaném roku 1598 jsou v přehledu konjugace a taktéž u jednotlivých konjugací auxiliáry uvedeny,³² včetně např. plusquamperfekta a pasiva v minulém čase,³³ jen výjimečně se objevuje tvar bez auxiliáru (*když dávno milován byl, když milování byli dávno*).³⁴ Nudožerské gramatika reflektuje kolísání: v přehledu sice uvádí *jest* a *jsou*, ale zároveň dodává, že »*tertia persona in prosa absque distinctiva intelligitur*«,³⁵ a v přehledech konjugací se auxiliár neobjevuje.³⁶ Jen tvary bez auxiliáru uvádějí jezuitské gramatiky ze 17. století: ta od Jiřího Drachovského, vydaná roku 1660,³⁷ i na něho navazující mluvnice Jiřího Konstance (1667),³⁸ »ortografický« Šteyerův

Gertraude – NEWERKLA, Stefan M. (eds.): *Jezuitská kultura v českých zemích. Jesuitische Kultur in den böhmischen Ländern*, Brno 2018, s. 184.

²⁴ Z výběrové edice pardubických smolných knih viz GIGER, Markus: *Typ šel jest, šli sú v slovenčine a češtine 16.-18. storočia*, in: NÁBĚLKOVÁ, Mira – PATKOVÁ, Jana (eds.): *Česko-slovenská súčasnosť a česká slovakistika. Zborník prác k 10. výročiu pražskej univerzitnej slovakistiky*, Praha 2006, s. 195.

²⁵ VERBÍK, Antonín – ŠTARHA, Ivan (eds.): *Smolná kniha velkobítešská 1556-1636*, Brno 1973, s. 174-176.

²⁶ DICKEY, Stephen M.: *See, Now They Vanish: Third-Person Perfect Auxiliaries in Old and Middle Czech*, in: *Journal of Slavic Linguistics* 21 (2013), s. 109.

²⁷ ČEJKA, Mirek – ŠLOSAR, Dušan – NECHUTOVÁ, Jana (eds.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno 1991, fol. 62a, 109b.

²⁸ Tamtéž, fol. 109b.

²⁹ Tamtéž, fol. 131a.

³⁰ BENEŠOVSKÝ zvaný PHILONOMUS, Matouš: *Grammatica Bohemica. Gramatika česká. Knížka slov českých vyložených*, ed. Ondřej KOUPIL, Praha 2003, fol. D5a-F7a.

³¹ Tamtéž, fol. G1b.

³² ALVARUS, Emmanuel: *De institutione grammatica libri III, locupletati et scholiis nuper aucti ac recogniti*, Praha 1598, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/AlvInst1598> [cit. 20. 10. 2020], fol. 21a-21b, 23a-23b. *Knihopis* K00130.

³³ Tamtéž, fol. 26b, 29a-29b, 32a-32b, 34b-35a.

³⁴ Tamtéž, fol. 35b.

³⁵ BENEDIKT Z NUDOŽER, Vavřinec: *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo*, ed. Nancy Susan SMITH, Ostrava 1999, s. 43.

³⁶ Tamtéž, s. 47-63.

³⁷ KOUPIL, Ondřej: *Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny*, Praha 2012.

³⁸ KONSTANC, Jiří: *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* [...], Praha 1667. Citujeme exemplář Olomouc: Vědecká knihovna, sign. 32.278, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/KonsLima1667> [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K04307.

Žáček (1668) v přehledu minulého času³⁹ a také kompilační *Prima principia linguae Bohemicae*.⁴⁰ Rosova gramatika o auxiliárech poznamenává, že »tertia persona utriusque numeri pulchrius absque illis stat«,⁴¹ v konjugacích se uvádí tvary s auxiliárem (*byl jest, byli jsou, trhal jest* atd.,⁴² u pasiva implicitně i *býval jest volán*),⁴³ ale opakuje se, že »[i]n tertia persona praeteriti solet melius illa particula auxiliativa jest et jsou abiici. Sicut in omnibus aliis verbis, ut *byl fuit, byli fuerunt*«⁴⁴ a ve výkladech se uvádějí příklady bez auxiliárů ve 3. osobě. Janditova mluvnice opakuje, že auxiliár »in tertia persona pulchrius omittitur«,⁴⁵ v přehledu konjugací se s nimi ovšem počítá.⁴⁶ Také v Doležalově gramatice se lze setkat s auxiliáry ve 3. osobě: podle autora se přidávají »tum, cum emphasin aliquam includit«. ⁴⁷ Uzávorkovaná *jest* a *sou* se u Doležala objevují v přehledu konjugace slovesa *býti*,⁴⁸ v souhrnném přehledu konjugací sice chybí,⁴⁹ ale jsou uvedeny, opět v závorkách, u jednotlivých konjugací (a jednou bez nich, nejspíš z typografických důvodů, kvůli zahuštěnému řádku),⁵⁰ a to i v pasivu minulého času, např. *volán (jest) byl*.⁵¹ Nicméně třeba v přehledu nepravidelných sloves se netisknou.⁵² Jak je z této probírky mluvnice a podobných příruček do půle 18. století zřejmé, někteří autoři dlouho s možností existence auxiliáru ve třetích osobách alespoň počítali, byť ji nedoporučovali jako vhodnou či bezpříznakovou volbu.

Cíl a metodologie

Cílem tohoto příspěvku je prozkoumat přesněji stav zastoupení préteritálního auxiliáru ve třetích osobách v celých tištěných biblích do konce 17. století (*Nový zákon Bible svatováclavské* vyšel roku 1677) s přesahem do staročeských biblí rukopisných první až třetí redakce. Chceme exaktněji zjistit, jak se vyvíjelo zastoupení auxiliárů v celých tištěných biblích v linearitě času (se sondážním náhledem na dědictví rukopisné staročeské tradice) a nakolik se ve druhé půli 16. věku lišil přístup oficiálního a komerčně úspěšného mainstreamového melantrišského tisku od nelegálně vytištěné a archaizující *Bible kralické šestiřádkové*. Podle Kyasova zjištění odstranila *Šestiřádková* přes 50 % auxiliárů *Blahoslavova Nového zákona*, jenž »převzal mnoho složených tvarů« z *Melantrišky*, bez níž by »byl jistě mnohem pokrokovější«. ⁵³

Za excerpční bázi jsme zvolili prvních čtrnáct kapitol *Matoušova evangelia*. Začátek evangelia a celého *Nového zákona* byl zvolen záměrně, protože tam si překladatelé zpravidla blíže ohmatávali terén a při převodu jim krystalizovaly jednotlivé typy řešení. Zkoumanými biblemi byly z první redakce *Bible drážďanská (Bib/Drážď)* a *Bible olomoucká (Bib/Ol)*,⁵⁴ z druhé redakce

³⁹ KOUPIL, Jezuité Drachovius a Steyer gramatiky češtiny (◀ pozn. 37), s. 343.

⁴⁰ *Prima principia linguae Bohemicae*, Praha s. a. [2. pol. 17. století]. Citujeme exemplář Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. AC XII 85, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/Prin> [cit. 20. 10. 2020], fol. A10b, A12a, B2a, B4a, B6a. *Knihopis* K14365.

⁴¹ ROSA, Václav Jan: *Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus [...] constans*, Praha 1672, s. 133. Citujeme exemplář Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., sign. T III 3178a, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/RosaGram1672> [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K14884.

⁴² Tamtéž, s. 142, 145.

⁴³ Tamtéž, s. 232.

⁴⁴ Tamtéž, s. 144.

⁴⁵ JANDIT, Václav: *Grammatica linguae Boëmicae [...]*, Praha 1704, s. 82. Citujeme exemplář Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., sign. ze soukromé sbírky, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/JanditGram1704> [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K03493.

⁴⁶ Tamtéž, s. 87, 89, 93 aj.

⁴⁷ DOLEŽAL, Pavel: *Grammatica Slavico-bohemica [...]*, Bratislava 1746, s. 88. Citujeme exemplář Olomouc: Vědecká knihovna, sign. 88.778, <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DolGram1746> [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K02058.

⁴⁸ Tamtéž, s. 96.

⁴⁹ Tamtéž, s. 98.

⁵⁰ Tamtéž, s. 101.

⁵¹ Tamtéž, s. 100-112.

⁵² Tamtéž, s. 113-117.

⁵³ KYAS, Vladimír: *Jazykové rozdíly Nového Zákona v překladě Blahoslavově a v biblí Kralické z r. 1593 (K 350. výročí dokončení šestiřádkové bible Kralické)*, in: *Slovo a slovesnost* 9 (1943), s. 198.

⁵⁴ KYAS, Vladimír (ed.): *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká. Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století, I: Evangelia*, Praha 1981.

Préteritální auxiliár ve třetích osobách v *Matoušově evangeliu* ve starších českých biblích

Bible litoměřická (BibLit),⁵⁵ ze třetí redakce *Bible padeřovská (BiblPad)*,⁵⁶ ze čtvrté redakce *Bible pražská (BiblPraž)*.⁵⁷ Z celých biblí raného novověku do konce 17. století jsme zkoumali *Bibli benátskou (BibBen)*,⁵⁸ první a druhou *Severýnovu bibli (BibSev1 a BibSev2)*,⁵⁹ *Bibli Netolického (BibNet)*,⁶⁰ druhou *Melantrichovu bibli (BibMel2)*,⁶¹ čtvrtou *Melantrichovu bibli (BibMel4)*,⁶² *Bibli kralickou šestidílnou (BibKral1)*⁶³ a *Bibli svatováclavskou (BibVác)*.⁶⁴ Samostatné *Nové zákony* jsme soustavněji prozkoumat nemohli, přesto však jsme průzkum celých biblí doplnili o rozbor některých významných samostatných novozákonních verzí: tzv. lupáčovskou úpravu jsme zohlednili začleněním *Nového zákona muzejního mladšího (NZMuzM)*,⁶⁵ turbulentní období první třetiny 16. století jsme pokryli ještě excerpací *Nového zákona Klauďánova (NZ1518)*⁶⁶ a *Lukášova (NZ1525)*,⁶⁷ vzhledem k inovačnímu charakteru jsme excerpovali dále náměšťský *Nový zákon (NZ1533)*⁶⁸ a první vydání *Blahoslavova Nového zákona (NZ1564)*.⁶⁹ Pro orientaci lze uvést, že v *Bibli Melantrichově* z let 1556-1557, jejíž text byl i hlavním českým východiskem *Blahoslavova Nového zákona* z roku 1564, čítají zkoumané kapitoly *Matoušova evangelia* celkem 516 dokladů préteritálních tvarů (aktiva i pasiva). Do nich počítáme i antepretéritum tvořené složeným préteritem slovesa *býti* a *l*-ovým přičestím a započítáváme zcela řídké pasivní tvary s minulým časem slovesa *býti* jako *byla snoubena*. Při excerpaci zanedbáváme případy možného zkrácení při souvýtýsku více préteritálních forem, z nichž jen jedna má *jest*, a jiné lze tudíž chápat jako kontextově ovlivněné elipsy auxiliáru. Sporný případ v *Mt 12,22 jest mluvil i viděl* jsme kategorizovali každý zvlášť, tj. druhou podobu jsme zařadili do skupiny bez auxiliáru. Vede nás k tomu ne zcela jasná hranice elipsy auxiliáru a absence pomocného slovesa (je možné si představit i formu s opakovaným auxiliárem, např. *jest mluvil i viděl jest*); z *Bible padeřovské* je patrné, že i složená préterita v blízkém kontextu mohou mít auxiliár opakovaně, ačkoliv samozřejmě elipsu auxiliáru pod vlivem blízkého kontextu nelze vyloučit (*Mt 9,7: »vstal jest a šel jest«; Mt 9,25: »všel jest a držal jest«; srov. Mt 7,24-25: »[...] jest ustavil dóm svůj na skále.*

⁵⁵ *Diabible. Český biblický překlad v diachronním pohledu: Databáze pozdně středověkých biblických textů* [on-line], verze dat 0.1, Praha 2020, *Bible litoměřická*, <http://www.diabible.com/bible/biblit/mt> [cit. 6. 12. 2020].

⁵⁶ Tamtéž, *Bible padeřovská*, <http://www.diabible.com/bible/biblpad/mt> [cit. 7. 12. 2020].

⁵⁷ [*Bible pražská*], Praha 1488. Citujeme exemplář Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. Ink 13.C.5, <http://data.onb.ac.at/rec/AC07537625> [cit. 25. 10. 2020]. *Knihopis* INCO13.

⁵⁸ *Bibli česká* [...], Benátky 1506. Citujeme exemplář Olomouc: Vědecká knihovna, sign. II 32.058. *Knihopis* K01097.

⁵⁹ *Bibli česká* [...], Praha 1529. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 A 13, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=00003620&local_base=KPS [cit. 26. 10. 2020]. *Knihopis* K01098; *Bibli česká* [...], Praha 1537. Citujeme exemplář Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. BB IV 1. *Knihopis* K01099.

⁶⁰ *Bibli česká* [...] (< pozn. 20).

⁶¹ *Bibli česká* [...], Praha 1556-1557. Citujeme exemplář Olomouc: Vědecká knihovna, sign. III 32.296 (1. exemplář). *Knihopis* K01102.

⁶² *Bibli česká* [...], Praha 1570. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 A 6, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=00003625&local_base=KPS [cit. 28. 10. 2020]. *Knihopis* K01104.

⁶³ *Bibli české díl první* [...] šestý, [Kralice] 1579-1594. Citujeme exemplář Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 2.H.49 (Vol. 6), <http://data.onb.ac.at/rec/AC09709218> [cit. 29. 10. 2020]. *Knihopis* K01107.

⁶⁴ *Bibli česká* [...], Praha 1677-1715. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 A 12, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=00010849&local_base=KPS [cit. 20. 10. 2020]. *Knihopis* K01111.

⁶⁵ *Diabible* (< pozn. 55), *Nový zákon muzejní mladší*, <http://www.diabible.com/bible/biblmuz/mt> [cit. 8. 12. 2020].

⁶⁶ *Zákon nový* [...], Mladá Boleslav 1518. Citujeme exemplář Wien: Österreichische Nationalbibliothek, sign. 185662-B, <http://data.onb.ac.at/rec/AC09709208> [cit. 7. 11. 2020]. *Knihopis* K17096.

⁶⁷ *Nový zákon* [...], Mladá Boleslav 1525. Citujeme exemplář Praha: Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DR IV 17. *Knihopis* K17097.

⁶⁸ *Nový testament* [...], Náměšť nad Oslavou 1533. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 D 91, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017103&local_base=KPS [cit. 10. 11. 2020]. *Knihopis* K17099.

⁶⁹ *Nový zákon* [...], [Ivančice] 1564. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 G 724, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017114&local_base=KPS [cit. 12. 11. 2020]. *Knihopis* K17110.

Sstúpil jest dešť a přišly sú řěky a duli sú větrové a obořili sú sě na dóm ten, a nepadl jest«; Mk 14,19: »žehnal jest a lámal a dal jest«). Nezohledňujeme znění marginálií, např. v Mt 6,2 má první Severýnova bible přezens *potracujít* a jen v marginálii *sú vzali*. Koncové <-l> připsané v *Bibli padeřovské* soudobou rukou do Mt 8,16 (*uzdravil*) respektujeme a tvar kategorizujeme jako složené préteritum. Znění doplněná při vynechávkách editory nezohledňujeme, např. Mt 13,7 *vzrostla sú* v *Bibli litoměřické*.

Výsledky

Celkem jsme vyexcerpovali 6 959 dokladů. Jejich základní distribuci představuje Tabulka 1. Symbol plus (+) v ní značí přítomnost auxiliáru, symbol minus (-) jeho nepřítomnost. Desetiinná místa v procentuálních poměrech uvádíme především kvůli malým rozdílům od druhé poloviny 16. století.

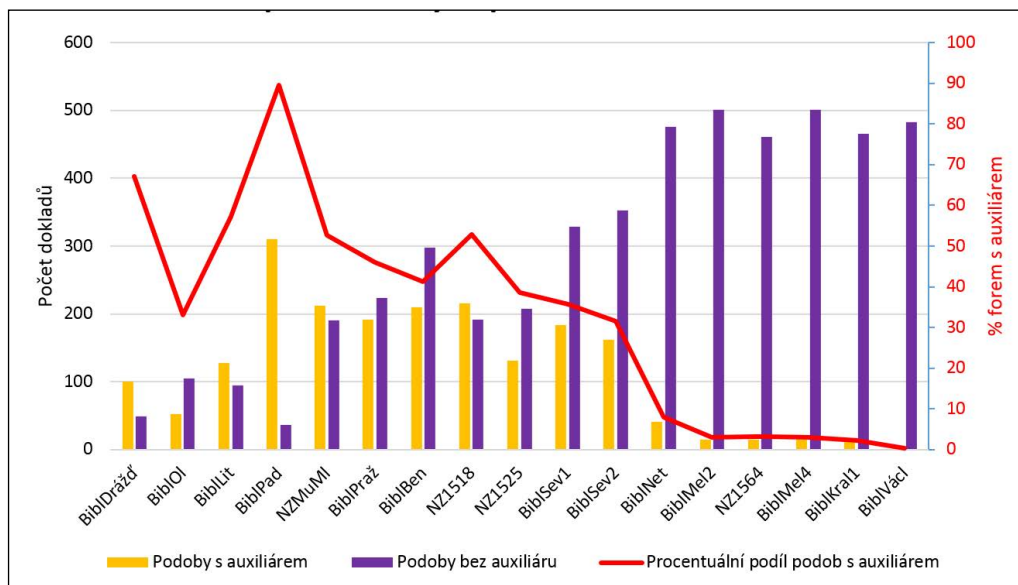
Tab. 1:
Celkové zastoupení složených préterit s auxiliárem a bez něho ve třetích osobách

	<i>BibDrážd</i>		<i>BibOf</i>		<i>BibLit</i>		<i>BibPad</i>		<i>NZMuzMl</i>		<i>BibPraž</i>		<i>BibBen</i>		<i>NZ1518</i>		<i>NZ1525</i>	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
<i>Mt 1</i>	6	41	6	45	3	41	49	4	9	47	14	43	15	42	12	45	6	46
<i>Mt 2</i>	12	0	4	12	14	5	26	3	21	13	15	20	17	22	17	18	7	15
<i>Mt 3</i>	1	0	0	3	2	2	8	0	6	3	4	6	5	10	5	4	3	3
<i>Mt 4</i>	6	0	0	5	7	9	22	6	13	17	10	21	10	28	13	19	9	18
<i>Mt 5</i>	3	0	3	0	3	0	5	0	6	0	5	1	6	1	6	0	4	1
<i>Mt 6</i>	3	0	3	1	3	0	3	0	4	0	4	0	4	0	4	0	3	1
<i>Mt 7</i>	4	1	6	1	10	1	14	0	11	3	12	2	12	6	11	3	10	3
<i>Mt 8</i>	1	2	2	2	10	2	20	5	26	13	22	22	23	35	26	14	17	12
<i>Mt 9</i>	7	0	3	3	20	6	37	2	27	16	25	21	31	34	31	12	11	21
<i>Mt 10</i>	6	0	2	3	4	3	6	1	4	3	5	2	5	2	5	2	1	5
<i>Mt 11</i>	12	2	2	5	6	3	12	1	7	4	7	5	7	7	7	4	3	9
<i>Mt 12</i>	11	2	8	2	8	5	25	2	18	9	18	11	20	20	18	9	9	18
<i>Mt 13</i>	24	1	9	14	23	12	43	5	33	28	29	27	34	35	34	27	32	26
<i>Mt 14</i>	4	0	4	9	14	6	40	7	27	34	21	43	21	56	26	35	16	30
CELKEM	100	49	52	105	127	95	310	36	212	190	191	224	210	298	215	192	131	208
Σ	149		157		222		346		402		415		508		407		339	
%	67,1		33,1		57,2		89,6		52,7		46,0		41,3		52,8		38,6	

	<i>BibSev1</i>		<i>BibSev2</i>		<i>BibNet</i>		<i>BibMe12</i>		<i>NZ1564</i>		<i>BibMe14</i>		<i>BibKraf1</i>		<i>BibVác1</i>	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
<i>Mt 1</i>	12	44	5	51	1	56	0	57	0	56	0	57	0	56	0	55
<i>Mt 2</i>	14	25	9	30	1	38	1	38	1	37	1	38	1	38	1	38
<i>Mt 3</i>	3	12	2	15	0	18	0	17	0	14	0	17	0	15	0	14
<i>Mt 4</i>	11	27	11	27	0	38	0	38	0	32	0	38	0	33	0	33
<i>Mt 5</i>	5	2	5	2	3	4	2	5	0	7	2	5	0	7	0	10
<i>Mt 6</i>	1	0	4	0	3	1	3	1	3	1	3	1	1	1	0	4
<i>Mt 7</i>	12	6	10	8	3	15	0	18	1	17	0	18	1	17	0	18
<i>Mt 8</i>	19	40	17	42	2	57	1	58	2	49	1	58	2	49	0	53
<i>Mt 9</i>	25	41	21	44	7	58	2	64	2	53	2	64	2	53	0	57
<i>Mt 10</i>	5	2	4	4	2	6	1	6	1	6	1	6	1	6	0	6
<i>Mt 11</i>	7	9	7	9	2	15	0	17	1	17	0	17	0	18	0	17
<i>Mt 12</i>	18	25	18	24	9	34	2	41	2	37	2	41	2	37	0	38
<i>Mt 13</i>	30	41	29	42	7	62	2	67	1	72	2	67	1	72	0	74
<i>Mt 14</i>	21	54	20	55	1	74	1	74	1	63	1	74	1	62	1	68
CELKEM	183	328	162	353	41	476	15	501	15	461	15	501	12	464	2	485
Σ	511		515		517		516		476		516		476		487	
%	35,8		31,5		7,9		2,9		3,2		2,9		2,5		0,4	

Vizuálně přehledněji tatáž data představuje Graf 1.

Graf 1:
Celkové zastoupení složených préterit s auxiliárem a bez něho (pravá svislá osa představuje procentuální stupnici)

Interpretace

Ústup auxiliárů ve staročeských překladech bible nebyl lineární. Staročeská *Bible drážďanská*, v níž čtveroevangelium překládal příslušník starší, tzv. popske skupiny, má v našem rozsahu Mt 1-14 celkem 149 složených préterit, z toho auxiliár obsahuje 100, tj. 67,1%.⁷⁰ Překvapivě zcela opačný je poměr auxiliárů v *Bibli olomoucké*, zástupkyni mladší vrstvy první redakce staročeského překladu. Její předloha čerpala znění Matouše z verze *Evangelia sv. Matouše s homiliemi* a dále ho upravovala. Překladačem *Evangelia sv. Matouše s homiliemi* byl člen mladší skupiny překladatelů,⁷¹ jehož blízkost k Dominikánovi, zřejmě přeloživšímu do staročeského *Pasionálu* také svatováclavskou legendu od Karla IV., ukazuje i přebrání podobností z *Vita Caroli*.⁷² V Mt 1-14 obsahuje *Bible olomoucká* 157 složených préterit ve 3. osobě, tedy jen nepatrně větší počet než *Bible drážďanská*, to znamená, že nedochází k žádné výraznější expanzi složených préterit na místo jednoduchých minulých časů, ty ve sledovaném úseku stále převažují. Auxiliár je však v *Bibli olomoucké* zastoupen pouze v 52 případech, tj. asi ve třetině dokladů. Naše zjištění lze interpretovat tak, že příslušník mladší skupiny užíval progresivnější, mladší tvary,⁷³ bylo by však vhodné ověřit zastoupení auxiliárů také v jiných evangeliích, protože *Evangelium sv. Matouše s homiliemi*, jehož znění bylo včleněno do mladší verze první staročeské redakce, představovalo původně samostatnou památku se značně svébytným překladem. Její vznik je kladen do stejné doby jako dokončení prvního staročeského překladu bible, tj. do padesátých let 14. století,⁷⁴ ale zachovala se v pozdějším opise. Výrazný posun ve znění překladu mezi *Bibli drážďanskou* a *Evangeliem sv. Matouše s homiliemi* potvrdila v lexikální rovině na materiálu Mt 3-5 a Mt 26,1-16 Hana Kreisingerová.⁷⁵

⁷⁰ Za údaje z této sondy vděčíme Mgr. Anastasii Rozhkové. Znění v Mt 14,3 *bieše ... jal i svázal i uvrhl* nezapočítáváme do excerptu a chápeme jako tři stejné časy (v latině je třikrát perfekturno: *tenuit, alligavit, posuit*). Formu s negací *nenieť umrla* v Mt 9,24 lze chápat jako složené préteritum s oslabeným ablautovým stupněm v *l*-ovém přičestí (stojí za latinské *non est ... mortua*, *Bible olomoucká* zde má *neumřělat jest*, viz též Mt 2,20 *sú zmrli za defuncti sunt* ve staročeských evangeliářích, srov. GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/II [◀ pozn. 3], s. 199), v naší excerptu je zohledněno jako podoba vzniklá z kladného *jest umrla*, počítáme tedy s nepřímou stopou auxiliáru.

⁷¹ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 15), s. 53.

⁷² KREISINGEROVÁ, Hana: *Základní problémy II. staročeské biblické redakce*, disertační práce, katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého, Olomouc 2019, <https://library.upol.cz/arl-upol/cs/csg/?repo=upolrepo&key=42034650186>, s. 82.

⁷³ ROZHKOVA, Anastasia: *Odras tří hláskoslovných změn 14. století v Lukášově evangeliu a knize Izaiáš Bible drážďanské*, in: *Listy filologické* 143 (2020), s. 86.

⁷⁴ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (◀ pozn. 15), s. 53.

⁷⁵ KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (◀ pozn. 72), s. 83.

Další údaje týkající se zastoupení préteritálních auxiliárů v první redakci staročeského překladu jsou k dispozici z výzkumů Jany Zdeňkové: v úseku *Da* 1,1-6,28 má podle jejího zjištění *Bible drážďanská* doplněná *Proroky rožmberskými* celkem 238 složených préterit ve třetích osobách aktiva a zvrátneho pasiva, z toho 116 s auxiliárem (48,7%), 116 bez něho a 6 případů lze chápat jako elidovaný auxiliár.⁷⁶ Tento úsek prorockých knih překládal příslušník mladší překladatelské skupiny. Stephen M. Dickey⁷⁷ zjistil ve staročeských skladbách z konce 14. století, že auxiliár ve 3. osobě préterit je v menšině: v *Asenechovi* se objevuje ve 28 % dokladů (z celkového počtu 246 tokenů), v *Životě Adama a Evy* pouze ve 14 % (z 292 tokenů).

Z druhé redakce, pro niž bylo typické přepracování novozákonního překladu, jsme excerpovali *Bibli litoměřickou* z roku 1429. Je to bible popsaná dříve Vladimírem Kyasem jako »typická památka II. redakce«. ⁷⁸ Podle novějších zjištění nicméně tato bible není zcela reprezentativním zástupcem druhoredakčního znění, má větší míru samostatných překladatelských řešení a někdy se přiklání k mladšímu znění druhé redakce.⁷⁹ Překlad *Matoušova evangelia* ve druhé redakci každopádně navazuje jazykově, a to včetně náboženské terminologie, na mladší fázi první redakce, zachovanou mj. v *Bibli olomoucké*. Z naší excerptce je zjevné, že v *Bibli litoměřické* výrazně stoupl zastoupení složeného préterita na úkor jednoduchých minulých časů: oproti *Bibli olomoucké* má zástupkyňe druhé redakce o 65 složených préterit ve třetích osobách více, to znamená nárůst o více než 40 %. V této souvislosti uvedme, že jednoduché minulé časy v mluvené češtině zanikly asi před koncem 14. století, jak na základě Husova úzu dovozují Miroslav Komárek,⁸⁰ a že ve třetích osobách se držely nejdéle.⁸¹ Zároveň se však *Bible litoměřická* vrací k převaze složených préterit s auxiliárem ve 3. osobě (57,2%). Jejich procentuální zastoupení je sice nižší než v *Bibli drážďanské*, ale výrazně vyšší než v *Bibli olomoucké*. Výsledky však samozřejmě nelze zobecňovat na celý *Nový zákon*, natožpak na druhou redakci, která je značně různorodá.

Ze třetí redakce jsme excerpovali *Bibli padeřovskou*. Druhá a třetí redakce si byly co do doby vzniku i lexikálního ztvárnění velmi blízké, bližší než druhá redakce k první.⁸² Třetí redakce se oproti druhé vyznačuje výraznou uniformitou překladu⁸³ a ve *Starém zákoně* akcentem na doslovnost, kdežto *Nový zákon* byl revidován či upravován jen v malé míře,⁸⁴ přičemž v lexiku »především ustálil rozkolísanější podobu druhoredakčního textu«. ⁸⁵ *Bible padeřovská*, vzorný zástupce prvotního znění třetí redakce, vznikla v letech 1432-1435. V naší excerptci z *Mt* 1-14 je zřejmé, že ve srovnání s *Bibli litoměřickou* dále přibývalo složených préterit na úkor jednoduchých minulých časů: zvýšení počtu složených préterit ve 3. osobě z 222 na 346 znamená nárůst o cca 56 %. Na první pohled překvapivý je v *Matoušově evangeliu* výrazný nárůst podílu préteritálních tvarů třetích osob s auxiliárem: v našem úseku je jich téměř 90 %, ve srovnání s *Bibli litoměřickou* (cca 57 %), tedy o více než 30 %. Tak velký rozdíl – tentokrát ovšem v úbytku auxiliárů – se v našich datech vyskytl už jen u náměšťského *Nového zákona* (ve srovnání s první *Severýnkou*, viz dále). Vysokou míru užití pomocných sloves ve složených préteritech zjistila ve třetí redakci při rozboru *1S* 1-2 také Jana Zdeňková.⁸⁶ Zkoumala *Bibli olomouckou* z první redakce a *Bibli kladrubskou* z roku 1471 ze třetí redakce, a ačkoliv obě bible mají v tomto vzorku téměř identický počet složených préterit ve 3. osobě aktiva (60 a 62, přičemž každá z těchto památek má v daném úseku celkem 132 dokladů forem minulého času v činném rodě), auxiliár je v *Bibli olomoucké* přítomen ve 28 dokladech (46,7 %), avšak v *Bibli kladrubské* v 53 dokladech (85,5 %). Zdeňková to vysvětluje snahou »o překladatelskou důslednost« (typickou pro třetí redakci), a poněvadž se »jedná o důslednost v užívání ustupujícího jevu, vede tato důslednost

⁷⁶ Údaje z připravované disertace, písemná komunikace emailem dne 11. 11. 2020. Děkujeme autorce za poskytnutí dat.

⁷⁷ DICKEY, *See, Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 93-94.

⁷⁸ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (↵ pozn. 15), s. 91.

⁷⁹ KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (↵ pozn. 72), s. 85.

⁸⁰ KOMÁREK, Miroslav: *Dějiny českého jazyka*, Brno 2012, s. 212.

⁸¹ GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/II (↵ pozn. 3), s. 63.

⁸² Srov. KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (↵ pozn. 72), s. 90.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (↵ pozn. 15), s. 100.

⁸⁵ KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (↵ pozn. 72), s. 91.

⁸⁶ ZDENKOVÁ, Jana: *K užívání pomocného slovesa 3. osoby složeného préterita ve staročeské Bibli olomoucké a Bibli kladrubské*, in: HINCOVÁ, Katarína – GREGORÍK, Peter (eds.): *Rara avis XI. Zborník z XI. mezinárodnej filologickej konferencie. Trnava 23.-24. apríl 2014*, Trnava 2015, s. 385-396.

Préteritální auxiliár ve třetích osobách v *Matoušově evangeliu* ve starších českých biblích

k archaickému charakteru textu.⁸⁷ Bohuslav Souček udává pro *Zjevení* v tzv. *Novém zákoně v aksamitu* (Praha: Národní knihovna, sign. XVII D 19, cca polovina 15. století), rovněž ze třetí redakce, že »[p]erfekta nejsou nikdy bez pomocného slovesa«.⁸⁸ Není skutečně vyloučeno, že v 15. století se biblický styl začal ve třetí redakci vyznačovat výrazným podílem složených préterit s auxiliáry (pozdější opisy třetí redakce auxiliáry poněkud redukovaly)⁸⁹ a že tuto charakteristiku si ve srovnání s jinou českojazyčnou produkcí mohl s jistými výkyvy udržet až do střední češtiny, ověřit by to však musel rozsáhlejší průzkum.

Samostatnějším překladem na přechodu mezi třetí a čtvrtou redakcí je tzv. lupáčovská úprava, dochovaná mj. v *Novém zákoně muzejním mladším* z roku 1485,⁹⁰ jež jsme excerpovali. Lupáčovský překlad v sobě zahrnul starší tradici všech tří redakcí, ale zároveň byl v řadě případů inovativní, v lexiku podle rozboru Hany Kreisingerové⁹¹ zejména u sloves. V naší excerpti má *Nový zákon muzejní mladší* 402 dokladů složených préterit ve třetích osobách, ve srovnání s *Biblí padeřovskou* se tedy opět zvyšuje podíl složených préterit (z 346 na 402, tj. o 16 %). Velmi pozoruhodný je ovšem procentuální podíl zastoupení auxiliárů u nich: v lupáčovské modifikaci dosahuje pouze 52,7 % a v tomto smyslu se blíží druhoredakční *Biblí litoměřické* (57,2 %) a prvoredakční *Biblí drážďanské* (67,1 %), kdežto *Bible olomoucká* s revizí *Evangelia sv. Matouše s homiliemi* (33,1 %) a *Bible padeřovská* (89,6 %) se v naší sondě prozatím jeví spíše jako krajní póly, vymezující u sledovaného jevu mantinely staročeského biblického stylu.

Nyní přistoupíme k produkci tištěné. Čtvrtá redakce, zastoupená v naší excerpti *Biblí pražskou*, pokračuje ve frekvenci auxiliárů a složených préterit v linii lupáčovské úpravy: počet préterit nadále stoupá, ale jen velmi nepatrně (ze 402 na 415, tj. o cca 3 %) a naopak podíl préteritálních tvarů třetích osob s auxiliárem mírně klesá (z 52,7 % na 46,0 %, tj. cca o 7 %).

První tištěná bible 16. století, *Bible benátská*, odstranila imperfekta a podstatnou část aoristů, takže ve srovnání s *Biblí pražskou* značně zvyšuje počet složených préterit (ze 415 na 508, tj. zhruba o pětinu). Podíl tvarů třetích osob s auxiliárem však v našem vzorku nadále mírně klesá: z 46,0 % v *Biblí pražské* na 41,3 % v *Biblí benátské*; podle dosavadního bádání bychom spíše čekali výrazný podíl nových préteritálních forem s auxiliáry. Procentuální zastoupení auxiliárů poté pokračuje v nevýrazném poklesu v *Severýnových biblích*: v první na 35,8 %, ve druhé na 31,5 %, zároveň jsou eliminovány drobné zbytky jednoduchých minulých časů a jsou realizovány některé další drobné změny. Do excerpte jsme nicméně zahrnuli také dva *Nové zákony*, *Kladyánův* a *Lukášův*, neboť v nich se projevuje snaha navázat na starší překlady oživením jednoduchých minulých časů. V naší excerpti je to dobře viditelné na snížení absolutního počtu složených préterit ve třetích osobách (v *Benátské biblí* celkem 508, u Kladyána 407, u Lukáše jen 339, tj. méně než v *Biblí padeřovské*, cca o století starší) i na procentuálním zastoupení auxiliárů: u Kladyána dosahuje 52,8 %, je tedy vyšší než v tištěných biblích a shoduje se s lupáčovskou úpravou (*Nový zákon muzejní mladší* 52,7 %), což platí i pro absolutní počet složených préterit (u Kladyána 407, v *Novém zákoně muzejním mladším* 402). Za hodné pozoru považujeme, že doslovný a v některých ohledech archaizující *Lukášův Nový zákon* je přes výrazné snížení počtu složených préterit v míře zastoupení auxiliárů (38,6 %) zhruba na stejné úrovni jako první *Severýnova bible* z téhož desetiletí (35,8 %). Blíže statisticky není prověřeno, nakolik oproti *Biblí benátské* odstraňoval auxiliár ve *Zjevení Nový zákon plzeňský* z roku 1527, podle Bohuslava Součka *jest »zhusta odstraňuje«*.⁹²

Radikální řez do české překladatelské tradice provedl náměšťský *Nový zákon*, který ve sledovaném úseku Mt 1-14 auxiliáry ve třetích osobách složeného préterita neobsahuje vůbec (v tabulce a grafu proto není uveden). Pokud jde o celé bible, jako důležitá edice akcelerující ústup auxiliárů se jeví *Bible Netolického* (*Norimberskou biblí* z roku 1540 jsme neexcerpovali, neboť až na detaily věrně otiskla Severýnovo druhé znění):⁹³ oproti druhé *Severýnově biblí* redukovala jejich přítomnost z 31,5 % na 7,9 %. Další, ale už jen malou redukcí pomocných sloves přinesla druhá *Melantrichova bible* (*BiblíMel2*). Stejný počet auxiliárů, patnáct, udržuje i čtvrté vydání

⁸⁷ ZDENKOVÁ, Jana: *K užívání pomocného slovesa 3. osoby složeného préterita* (↵ pozn. 86), s. 391.

⁸⁸ SOUČEK, Česká Apokalypsa v husitství (↵ pozn. 16), s. 108.

⁸⁹ KYAS, Česká bible v dějinách národního písemnictví (↵ pozn. 15), s. 106.

⁹⁰ ДЖУНКОВА, Катарина: *Новый Завет Мартина Лупача как источник четвертой редакции древнерусского перевода Библии*, in: *Источники Филологические науки. Вопросы теории и практики* 12 (2019), s. 244.

⁹¹ KREISINGEROVÁ, *Základní problémy II. staročeské biblické redakce* (↵ pozn. 72), s. 87.

⁹² Srov. SOUČEK, Česká Apokalypsa v husitství (↵ pozn. 16), s. 137.

⁹³ KYAS, Česká bible v dějinách národního písemnictví (↵ pozn. 15), s. 164.

(*Bib(Mel4)*) a na všech těchto místech má auxiliár také *Veleslavínův Nový zákon* z roku 1597⁹⁴ a *Bible Samuela Adama z Veleslavína*.⁹⁵ Zmíněný zásah do kontinuity české tradice v biblich spojených s Melantrichovým jménem lze připsat vlivu náměštské gramatiky.

Bratrské texty druhé poloviny 16. století mají ve zkoumaném rozsahu obdobně nízký počet préteritálních auxiliárů ve třetích osobách jako linie melantrišská. Za závažnou však považujeme výraznou závislost *Blahoslavova Nového zákona* z roku 1564 v kladení auxiliáru na textu druhé *Melantrichovy bible*: je sotva náhodné, že např. z první stovky excerpovaných dokladů mají oba překlady jen jednou auxiliár, a to na stejném místě v *Mt 2,20* (»jsou zemřeli« *Bible Melantrichova* – »sou zemřeli« *Blahoslavův Nový zákon* z roku 1564 a později i *Šesti dílka* a další bratrské edice). Podobně je tomu na dalších místech, kde druhá *Melantriška* auxiliár uchovala, tato místa se většinou kryjí s místy, na nichž má auxiliár také *Blahoslavův Nový zákon*, a později lze pod množinu míst s auxiliárem ve čtvrté *Bibli Melantrichově* subsumovat většinu míst v *Šesti dílce*. Výše zmíněný stav lze interpretovat jako nenápadné, ale výmluvné svědectví o Blahoslavově závislosti na melantrišském znění z druhé poloviny padesátých let 16. století a také jako příspěvek k uznávané relativní chronologii vzniku Blahoslavova překladu: průzkum auxiliárů ve 3. osobě složeného préterita potvrzuje, že Blahoslav nemohl připravovat svůj překlad *Matoušova evangelia* (či jen jeho konečnou redakci?) dříve než v roce 1557, kdy byla druhá *Melantriška* dotištěna. *Netolického Nový zákon* z roku 1551⁹⁶ má totiž ve stopách *Bible Netolického* stále větší zastoupení složených préterit než *Melantriška* z roku 1556-1557, ty se však nepromítly do Blahoslavova překladu, např. v *Mt 12,3*: »jest lačněl«, *Mt 12,40*: »jest byl«, *Mt 13,33*: »jest zkysalo«.

Kralický Nový zákon z roku 1601 a *Kralická bible* z roku 1613, které do tabulky a grafu zahrnutý nejsou, ponechávají auxiliár z jedenácti míst *Šesti dílky* pouze na čtyřech (*Mt 2,20*: »sou zemřeli«; *Mt 6,16*: »vzaliť sou«; *Mt 12,28*: »přišlot jest«; *Mt 14,2*: »jest vstal«). Druhé vydání *Nového zákona Šesti dílky* se tedy k auxiliárům ve třetích osobách stavělo rezervovaněji než Blahoslav a první vydání *Kralické bible šesti dílné*.⁹⁷ Celkově je však dokladů ve druhé polovině 16. století velmi málo: jejich procentuální zastoupení se ve zkoumaném rozsahu zohledněných tisků pohybuje v rozmezí od 2,5 do 3,2% z možných pozic. Blahoslavův překlad a *Šesti dílka* obsahují v úhrnu méně préteritálních forem třetích osob než *Bible Melantrichovy*. Je to dáno hlavně dvěma faktory: 1) přezentem historickým a 2) kondenzací pomocí přechodníkových konstrukcí. Rozdíly mezi dalšími vydáními od *Bible benátské* do *Bible Severýnovy* plynou z drobných změn v soustavě časů a způsobů (prézens historický, subjunktiv, zčásti jiná předloha, variantní znění apod.). V první *Severýnově bibli* počítáme mezi určité slovesné tvary vícekrát doložený tvar řek (na místě, kde mají další překlady a *Vulgata Clementina*⁹⁸ finitní tvary) – *Mt 3,15*: »odpověděv Ježíš, řek jemu«; *Mt 9,6*: »tehdy řek dnů zlámanému«; *Mt 9,22*: »uzřev ji, řek«.

Nemůžeme se v této sondě pouštět do úvah o rozličných proměnných, které mohly mít na postup préteritálních tvarů s nulovým osobním morfem vliv, např. o vlivu délky klauze, umístění v hlavní/vedlejší větě, o vlivu podob kontextuálně blízkých složených préterit, o vlivu slovesného rodu a vidu, jmenného rodu, o vázanosti auxiliárů na konkrétní lemmata a o vlivu jejich frekvence, o typografických omezeních (»zahuštěnost« řádku) či o vlivu předloh, např. latinských indikativů perfekta typu *Mt 9,18*: »defuncta est« – *Bib/Drážď*: »jest skončala«.⁹⁹ Vysoká míra identity evangelijního biblického textu by zkoumání některých těchto proměnných na dostatečně velkém vzorku zřejmě také umožňovala. K jedné proměnné bychom se však chtěli stručně vrátit.

⁹⁴ *Nový zákon* [...], Praha 1597. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 C 32, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017121&local_base=KPS [cit. 1. 12. 2020]. *Knihopis* K17117.

⁹⁵ *Bibli česká* [...], Praha 1613. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 A 9, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000009531&local_base=KPS [cit. 4. 11. 2020]. *Knihopis* K01106.

⁹⁶ *Nový zákon* [...], Praha 1551. Citujeme exemplář Praha: Národní knihovna, sign. 54 D 92, https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000017109&local_base=KPS [cit. 11. 11. 2020]. *Knihopis* K17105.

⁹⁷ Komenského *Manuaľník* v *Mt 2,20* a *6,16* auxiliár nemá, pasáže v *Mt 12,28* a *14,2* zkracuje, takže odpovídající slovesa neobsahuje. Tvar 3. osoby s auxiliárem obsahuje ale ve shodě s *NZ1601* a *Kralickou bibli* z roku 1613 např. v *Mt 27,23,64*, viz HROZNÝ, Jindřich (ed.): *Manuaľník aneb Jádro celé Bibli svaté* [...] [= Veškerých spisů Jana Amosa Komenského svazek XVIII. (7.)], Brno 1926.

⁹⁸ *Vulgata Clementina*, in: *Clementine Vulgate Project*, <http://vulsearch.sourceforge.net/index.html> [cit. 15. 11. 2020].

⁹⁹ K proměnným srov. např. DICKEY, *See, Now They Vanish* (◀ pozn. 26).

Průzkum jedné proměnné: kategorie čísla a ústup auxiliárů

Podle Gebauera zanikal auxiliár dříve ve 3. osobě singuláru (která je častější) než plurálu. Pro současnou češtinu v korpusu SYN2005 platí, že 3. osoba singuláru préterita tvoří 71,7% všech tvarů indikativa préterita (1. osoba singuláru 8,4%, 2. osoba singuláru 1,2%, 1. osoba plurálu 2,5%, 2. osoba plurálu 0,2%) a 3. osoba plurálu 16,0%,¹⁰⁰ tj. v korpusových datech je 3. osoba singuláru minulého času zhruba čtyřiapůlkrát častější. To vcelku dobře odpovídá i starším a méně přesným údajům¹⁰¹ a tento poměr do jisté míry koresponduje i s našim vzorkem *Mt 1-14*: pro 3. osobu singuláru jsme excerpovali v rozsahu *Bible drážďanské až Bible Netolického (BiblíNet)*, tedy za cca dvě století do poloviny 16. věku, celkem 3 246 dokladů, pro 3. osobu plurálu 1 209 dokladů (řídce duálové tvary zde teď ponecháváme zcela stranou). Ze zmíněných 3 246 dokladů v singuláru mělo auxiliár 1 224, tj. 37,7%. Z 1 209 dokladů na 3. osobu plurálu mělo auxiliár 677, tj. 56,0%, přičemž platí, že v každém zkoumaném prameni bylo procentuální zastoupení auxiliárů ve 3. osobě plurálu vyšší než ve 3. osobě singuláru. Data z našeho vzorku tak zřejmě podporují výše uvedený Gebauerův postřeh. Nejmarkantnější je přítom procentuální rozdíl mezi singulárem a plurálem překvapivě v *NZ1525*, jenž má jinak složených préterit v důsledku svého návratu k jednoduchým minulým časům z námi excerpovaných pramenů 16. století nejméně, a dále v *Bibli olomoucké* a na mladší verzi první redakce navazující *Bibli litoměřické. Lukášův Nový zákon* je také jediným pramenem, v němž v absolutní četnosti složených préterit s auxiliárem převládají tvary 3. osoby plurálu nad tvary 3. osoby singuláru (➤ Tab. 3), a jeho jazyk (s dativy plurálu -om, komparativy adverbii *raději, lehčejí*, doloženou diftongizací *kteřajž strom*, zájmeny *všeliký, jenž, všichni* atd.), jenž po poměrně dlouhou dobu spolufarmoval jazykový úzus v bratrských sborech, si zaslouží další pozornost. Výsledky v distribuci tvarů 3. osoby singuláru s auxiliárem a bez něho mohlo jen do jisté míry zkruslit stereotypní opakování sloves v Ježíšově rodokmenu v *Mt 1*, *Bible benátská* nebo první *Severýnova bible* totiž ukazují, že i ve schematických formulích rodokmenu bylo střídání tvarů s auxiliárem a bez něho možné. Přehled počtu forem v singuláru a plurálu s auxiliárem a bez něho (duál ponecháváme nyní stranou, jeho četnost je v našem vzorku vždy menší než deset výskytů) zachycují Tabulky 2 a 3 níže. Souhrnné údaje z obou tabulek jsou představeny v Tabulce 4 (duál je i v tomto případě ponechán stranou).

Stanovení příčin zjištěného stavu není jednoznačné. Z materiálu jsme se zaměřili na jedinou proměnnou – navíc tu, která podle Stephena M. Dickeyho¹⁰² ze sedmi jím zkoumaných faktorů ovlivňuje ne/přítomnost auxiliáru nejméně – a není jasné, do jaké míry se na zjištěném stavu mohly spolupodílet proměnné další, jako např. postavení ve vedlejší větě, kategorie vidu, slovesný rod, přítomnost příslovecného určení času ad. Takový průzkum je však mimo možnosti tohoto příspěvku. Vyjdeme z Gebauerova zjištění, podporovaného i našim materiálem.

Ve 14. století už musíme zřejmě počítat se závěrečným stupněm gramatikalizace složeného préterita, původní spona pak fungovala jako auxiliár, enklitizovala se¹⁰³ (i když proces přeměny v »čistokrevnou« příklonku zaujímající výhradně druhou pozici byl završen daleko později)¹⁰⁴ a negace se přesunula na *l*-ové participium. Slovosledné postavení préteritálních auxiliárů v první redakci staročeské bible svědčí o plné enklitizaci,¹⁰⁵ v nejstarší české próze se objevují jen zbytkové stopy jejich původní schopnosti nést přízvuk.¹⁰⁶ S postupným pronikáním složeného préterita na místo jednoduchých minulých časů se počítá již pro pozdní praslovanštinu, dokládají ho už *Kyjevské listy* a *Frizinské památky*.¹⁰⁷ Ve staroslověnských památkách se nalézá

¹⁰⁰ BARTON, Tomáš et al.: *Statistiky češtiny*, Praha 2009, s. 166.

¹⁰¹ JELÍNEK, Jaroslav – BEČKA, Josef Václav – TĚSITELOVÁ, Marie: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*, Praha 1961, s. 91, uvádějí, že singulárové tvary sloves převládají nad plurálovými zhruba v poměru 3 : 1.

¹⁰² DICKEY, See, *Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 105.

¹⁰³ KOSEK, Pavel: *Development of Word Order of Preterit Auxiliary Clitics in the Old Czech Bibles*, in: ZIKOVÁ, Markéta – ČAHA, Pavel – DOČEKAL, Mojmir (eds.): *Slavic Languages in the Perspective of Formal Grammar. Proceedings of FDSL 10.5, Brno 2015, Frankfurt am Main 2015*, s. 195; KOSEK, Pavel: *Slovesled auxiliáru préterita v českých raně novověkých biblích*, in: *Linguistica Brunensia* 63 (2015), s. 113.

¹⁰⁴ KOSEK, Pavel – ČECH, Radek – NAVRÁTILOVÁ, Olga – MAČUTEK, Ján: *On the Development of Old Czech (En)clitics*, in: *Glottometrics* 40 (2018), s. 59.

¹⁰⁵ KOSEK, Pavel: *Wortstellung des Präteritum-Auxiliars in der ältschleischischen Olmützer Bibel*, in: *Die Welt der Slawen* 62 (2017), s. 39.

¹⁰⁶ KOSEK, Pavel: *Die Wortstellung des Präteritum-Auxiliars in den ältesten tschechischen Prosatexten*, in: *Zeitschrift für Slawistik* 62 (2017), s. 642.

¹⁰⁷ HORÁLEK, Karel: *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, s. 229.

celkem zhruba 600 případů složeného préterita, asi 10 000 aoristů a okolo 2 300 imperfekt, v *Supraslském kodexu* je často doloženo složené préteritum bez auxiliáru.¹⁰⁸

	<i>BiblDrážď</i>		<i>BiblOl</i>		<i>BiblLit</i>		<i>BiblPad</i>		<i>NZMuzMl</i>		<i>BiblPraž</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>Mt 1</i>	41	0	45	0	41	0	4	0	47	0	42	1
<i>Mt 2</i>	0	0	8	4	4	1	3	0	10	3	13	7
<i>Mt 3</i>	0	0	2	1	2	0	0	0	1	2	4	2
<i>Mt 4</i>	0	0	4	1	9	0	6	0	13	4	18	3
<i>Mt 5</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
<i>Mt 6</i>	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<i>Mt 7</i>	0	1	1	0	1	0	0	0	1	2	1	1
<i>Mt 8</i>	2	0	2	0	2	0	5	0	9	4	13	9
<i>Mt 9</i>	0	0	3	0	6	0	1	1	14	2	18	3
<i>Mt 10</i>	0	0	3	0	3	0	1	0	3	0	2	0
<i>Mt 11</i>	2	0	5	0	3	0	1	0	3	1	5	0
<i>Mt 12</i>	2	0	2	0	5	0	2	0	6	3	5	6
<i>Mt 13</i>	1	0	13	1	11	1	5	0	22	6	15	12
<i>Mt 14</i>	0	0	8	1	6	0	6	1	22	12	28	15
CELKEM	48	1	97	8	93	2	34	2	151	39	165	59
Σ	49		105		95		36		190		224	

Tab. 2:
Zastoupení préterit
bez auxiliáru
ve třetích osobách
singuláru a plurálu

	<i>BiblBen</i>		<i>NZ1518</i>		<i>NZ1525</i>		<i>BiblSev1</i>		<i>BiblSev2</i>		<i>BiblNet</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>Mt 1</i>	41	1	44	1	46	0	43	1	50	1	55	1
<i>Mt 2</i>	15	7	12	6	13	2	17	8	19	11	25	13
<i>Mt 3</i>	7	3	4	0	4	0	9	3	12	3	15	3
<i>Mt 4</i>	22	5	13	6	16	2	23	4	23	4	30	8
<i>Mt 5</i>	1	0	0	0	0	1	2	0	2	0	3	1
<i>Mt 6</i>	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0
<i>Mt 7</i>	4	2	1	2	2	1	5	1	6	2	8	7
<i>Mt 8</i>	25	10	9	5	12	0	30	10	32	10	40	17
<i>Mt 9</i>	28	6	11	1	21	0	32	9	33	11	42	16
<i>Mt 10</i>	2	0	2	0	4	1	2	0	4	0	6	0
<i>Mt 11</i>	7	0	3	1	7	2	9	0	9	0	13	2
<i>Mt 12</i>	14	6	6	3	15	3	17	8	17	7	22	12
<i>Mt 13</i>	21	14	20	7	22	4	26	15	26	16	36	26
<i>Mt 14</i>	39	17	22	13	29	1	38	16	38	17	49	25
CELKEM	226	71	147	45	192	17	253	75	271	82	345	131
Σ	297		192		209		328		353		476	

¹⁰⁸ STIEBER, Zdzisław: *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 2005, s. 233-234.

Tab. 3:
Zastoupení préterit
s auxiliárem
ve třetích osobách
singuláru a plurálu

	<i>BiblDrážď</i>		<i>BiblOl</i>		<i>BiblLit</i>		<i>BiblPad</i>		<i>NZMuzMf</i>		<i>BiblPraž</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>Mt 1</i>	5	0	4	2	3	0	49	0	8	0	14	0
<i>Mt 2</i>	9	3	1	3	9	5	17	9	11	10	8	7
<i>Mt 3</i>	1	0	0	0	2	0	8	0	5	1	3	1
<i>Mt 4</i>	6	0	0	0	5	2	18	4	10	3	7	1
<i>Mt 5</i>	1	2	1	2	1	2	2	3	3	3	2	3
<i>Mt 6</i>	0	3	0	3	0	3	0	3	1	3	1	3
<i>Mt 7</i>	3	1	3	3	5	5	8	6	7	4	7	5
<i>Mt 8</i>	1	0	2	0	5	5	10	9	14	10	15	5
<i>Mt 9</i>	6	0	3	0	18	2	29	8	19	5	17	4
<i>Mt 10</i>	4	2	1	1	2	2	4	2	2	2	3	2
<i>Mt 11</i>	6	6	0	2	4	2	10	2	5	2	4	2
<i>Mt 12</i>	7	4	7	1	8	0	19	6	12	6	13	5
<i>Mt 13</i>	20	4	3	6	14	9	22	21	13	20	15	14
<i>Mt 14</i>	2	2	3	1	13	1	25	15	15	12	12	9
CELKEM	71	27	28	24	89	38	221	88	125	81	121	61
Σ	98		52		127		309		206		182	

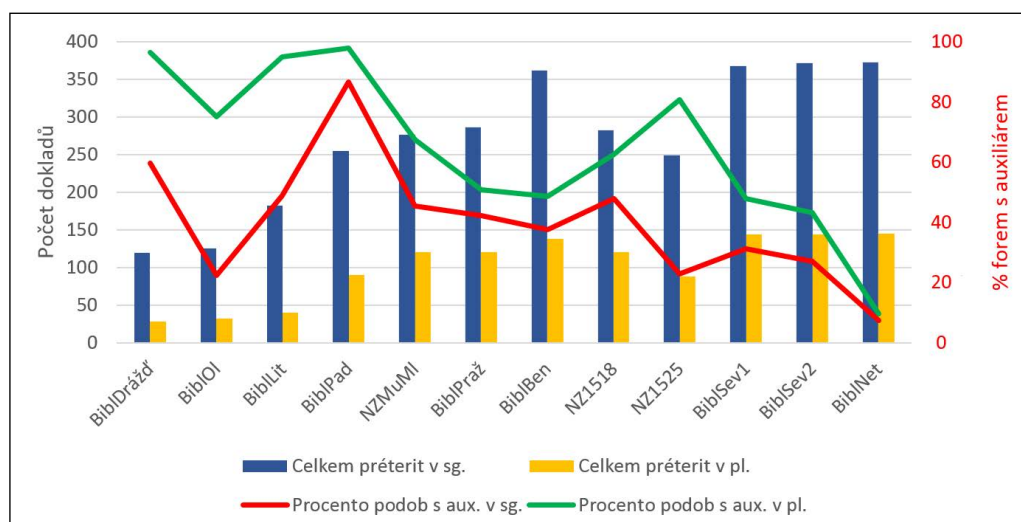
	<i>BiblBen</i>		<i>NZ1518</i>		<i>NZ1525</i>		<i>BiblSev1</i>		<i>BiblSev2</i>		<i>BiblNet</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
<i>Mt 1</i>	15	0	12	0	6	0	12	0	5	0	1	0
<i>Mt 2</i>	10	7	11	6	4	3	8	6	6	3	0	1
<i>Mt 3</i>	4	1	4	1	2	0	2	1	2	0	0	0
<i>Mt 4</i>	7	2	10	3	7	2	7	4	7	4	0	0
<i>Mt 5</i>	3	3	3	3	2	2	2	3	2	3	1	2
<i>Mt 6</i>	1	3	1	3	0	3	1	0	1	3	0	3
<i>Mt 7</i>	7	5	7	4	5	5	6	6	5	5	3	0
<i>Mt 8</i>	16	5	15	9	7	9	11	8	10	7	2	0
<i>Mt 9</i>	21	6	22	6	6	4	17	8	15	6	6	1
<i>Mt 10</i>	3	2	3	2	0	1	3	2	2	2	0	2
<i>Mt 11</i>	4	3	5	2	2	1	4	3	4	3	1	1
<i>Mt 12</i>	14	6	12	6	4	5	13	5	13	5	8	1
<i>Mt 13</i>	19	15	15	19	7	25	16	14	16	13	4	3
<i>Mt 14</i>	12	9	15	11	5	11	12	9	12	8	1	0
CELKEM	136	67	135	75	57	71	114	69	100	62	27	14
Σ	203		210		128		183		162		41	

	<i>BiblDrážď</i>		<i>BiblOl</i>		<i>BiblLit</i>		<i>BiblPad</i>		<i>NZMuzMf</i>		<i>BiblPraž</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
Celkem s auxiliárem	71	27	28	24	89	38	221	88	125	81	121	61
Celkem bez auxiliáru	48	1	97	8	93	2	34	2	151	39	165	59
Σ	119	28	125	32	182	40	255	90	276	120	286	120
% tvarů s auxiliárem	59,7	96,4	22,4	75,0	48,9	95,0	86,7	97,8	45,3	67,5	42,3	50,8

Tab. 4: Absolutní a procentuální zastoupení préteritálních tvarů ve třetích osobách singuláru a plurálu s auxiliárem a bez něho

	<i>BiblBen</i>		<i>NZ1518</i>		<i>NZ1525</i>		<i>BiblSev1</i>		<i>BiblSev2</i>		<i>BiblNet</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.	sg.	pl.
Celkem s auxiliárem	136	67	135	75	57	71	114	69	100	62	27	14
Celkem bez auxiliáru	226	71	147	45	192	17	253	75	271	82	345	131
Σ	362	138	282	120	249	88	367	144	371	144	372	145
% tvarů s auxiliárem	37,6	48,6	47,9	62,5	22,9	80,7	31,1	47,9	27,0	43,1	7,3	9,7

Data z posledních dvou řádků Tabulky 4 zobrazuje přehledně Graf 2:

Graf 2: Celkové zastoupení složených préterit s auxiliárem a bez něho v singuláru a v plurálu (pravá svislá osa představuje procentuální stupnici)

Při gramatikalizaci složeného préterita se posléze můžou jeho formy redukovat. Ve slovanských jazycích, které gramatikalizovaly pro minulý čas konstrukci s *l*-ovým participiem,¹⁰⁹ pozorujeme často fonetickou redukci auxiliárů, projevující se jednak v syntetizaci tvarů (typicky polština), jednak v zániku auxiliáru (v celém paradigmatu východoslovanské jazyky). Na východě tento proces proběhl rychleji, např. ve staroruských nápisech na březové kůře jsou doklady na vypouštění auxiliáru ve 3. osobě už v 11. století a pak ve století 12. až 13. jsou složená préterita bez auxiliárů dosti často.¹¹⁰ Na syntetizaci grafickou ve střední češtině <bylifme> upozornil František Kopečný, až Rosova gramatika žádá psaní zvlášť.¹¹¹ Ve 3. osobě odstranily auxiliár čeština, slovenština, polština (a makedonština), částečně srbština a chorvatština (u zvratných sloves),¹¹² někde je kolísání (bylo např. v polabštině, v kašubštině auxiliár

¹⁰⁹ Na okrajích slovanského areálu (lužická srbština, dnes vymřelá polabština, zčásti srbština, chorvatština, v dialektch jsou i zbytky v některých dalších jazycích) a v bulharštině a makedonštině zůstaly zachovány v různé míře jednoduché minulé časy, srov. STIEBER, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (← pozn. 108), s. 225.

¹¹⁰ DICKEY, *See, Now They Vanish* (← pozn. 26), s. 79; STIEBER, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (← pozn. 108), s. 234.

¹¹¹ KOPEČNÝ, František: *Základy české skladby*, Praha 1962, s. 95-96.

¹¹² Srov. DALEWSKA-GREŃ, Hanna: *Języki słowiańskie*, Warszawa 2002, s. 356-357.

Préteritální auxiliár ve třetích osobách v *Matoušově evangeliu* ve starších českých biblích

zanikl).¹¹³ V obecné češtině dospěl ovšem vývoj dál odstraněním auxiliáru i z prvních osob (*já myslím, my tušíme*), což je proces doložený kupříkladu i v některých slovenských dialektech.

Třetí osoby jako tzv. bezpříznakové s proměnlivým a externě vyjádřeným subjektem prošly ekonomickou redukcí tvarů i v přítomných tvarech (psl. **vedetb* > stč. *vede*, **vedotb* > stč. *vedú*). Největší systémový tlak tendence k ekonomičnosti lze očekávat ve frekventovanější 3. osobě singuláru, pro sledování tohoto procesu ale bohužel nemáme dostatek dat. Není ovšem zcela vyloučeno, že 3. osoba singuláru byla už v praslovanských dialektech původně tvořena jen přítomným kmenem.¹¹⁴ Ne zcela jednoznačná je interpretace tvarů třetích osob obsahujících koncové <t> v českých a česko církevněslovanských glosách z první poloviny 12. století, glosách Jagičových a Paterových; v bohemikách zapsaných hebrejským písmem u autorů spjatých s pražským prostředím první poloviny 13. století se koncové <t> ve třetích osobách přítomných tvarů neobjevuje.¹¹⁵ Důležitost 3. osoby singuláru můžeme ilustrovat alespoň pozdními nářečnými inovacemi, jako je složený zápor s *není* (např. na Frenštátsku *neňi sem, neňi sy, neňi, neňi zmy, neňi ste, neňi su*).¹¹⁶

Pokud jde o složené préteritum, v češtině 14. století jsou bezpečně doloženy slabičně redukováné enklitické tvary, pro 2. osobu singuláru *s*, např. *pozvalš, svítěžils, mohls, tys oheň horující*, pro 3. osobu singuláru *j*, např. *jímžto j nebyl; kdyžto j uzřela anděla, to j proto buoh učinil*¹¹⁷ (ve staré češtině jsou zkrácené tvary doloženy i ve funkci neauxiliárové, *j* ve funkci plnovýznamové a sponové, *s* ve funkci sponové).

Auxiliár se po gramatikalizaci složeného préterita mohl odstraňovat snáze tam, kde to bylo v souladu s morfemickou strukturou soustavy slovesných tvarů, a to zejména v přítomtu, neboť naprostou většinu slovesných tvarů tvoří součet tvarů přítomtu a minulého času (v SYN2005 tvoří indikativ prézenta cca 47 % a indikativ préterita cca 45 % v rozložení časů a způsobů u sloves).¹¹⁸ Po gramatikalizaci složeného préterita plní původní spona funkci osobního morfu¹¹⁹ – a v přítomtu¹²⁰ pozorujeme příznačný nulový osobní morf ve 3. osobě singuláru (*on bér-e-0, děl-á-0, pros-i-0*, od konce 14. století ještě zřejmý proniknutím tvarů 1. osoby typu *děl-á-m, pros-i-m*), kdežto ve 3. osobě plurálu nikoliv (*oni ber-0-ú, děl-aj-ú, pros-0-ie*). Také pro polštinu, v níž funkce auxiliáru jako osobního morfu došla následně naplnění syntetizací (*byłem, byłeś* atd.), platí, že ve 3. osobě ustupovaly auxiliáry dříve v singuláru a v plurálu později,¹²¹ v mluveném jazyce se už v 15. století auxiliár ve třetích osobách neuzíval.¹²² Strukturální spjatosti složeného préterita s přítomem v češtině si všiml také Kopečný,¹²³ jenž upozornil na paralelu z ruštiny: obligatorní osobní zájmena u préterit (u nichž auxiliáry brzo odpadly) si vynutila povinné užívání personálií i v přítomtu.

Ještě jedna poznámka k nulovému osobnímu morfu: ten pozorujeme ve staré češtině také ve 2. a 3. osobě singuláru v kondicionálu: *pros-i-l-0 by-0*, kdežto ve 3. osobě plurálu ještě v rané staré češtině zřejmě dožíval postupně mizející kondicionál *pros-i-l-i by-chu*. Ve 14. století již dominuje kondicionál 3. osoby plurálu s *by* (dvojí manifestace gramému čísla byla redundantní) a vytváří se symetrie *dělal by : dělali by - dělal : dělali* (později vidíme spjatost préteritálních a kondicionálových tvarů tvořených pomocí *l*-ového přičestí např. na inovaci v podobě *-s* ve 2. osobě singuláru *bys* podle typu *dělals*, nebo nářečně snad ve tvarech préterita typu *michme*

¹¹³ STIEBER, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (↵ pozn. 108), s. 236.

¹¹⁴ Srov. např. LANGSTON, Keith: *The Morphology of Slavic*, in: KLEIN, Jared – JOSEPH, Brian – FRITZ, Matthias (eds.): *Handbook of Comparative and Historical Indo-European Linguistics. HSK 41.3*, Mouton 2018, s. 1552; OLANDER, Thomas: *Proto-Slavic Inflectional Morphology. A Comparative Handbook*, Leiden – Boston 2015, s. 324-327.

¹¹⁵ BLÁHA, Ondřej et al.: *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země*, Praha 2015, s. 290.

¹¹⁶ BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (↵ pozn. 14), s. 201.

¹¹⁷ Doklady ze Staročeské textové banky z textů 14. století. *Staročeská textová banka*, verze dat 1.1.16, <https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx?idz=STB> [cit. 9. 11. 2020].

¹¹⁸ BARTOŇ, *Statistiky češtiny* (↵ pozn. 100), s. 165.

¹¹⁹ LAMPRECHT – ŠLOSAR – BAUER, *Historická mluvnice češtiny* (↵ pozn. 8), s. 244.

¹²⁰ Pro jednoduchost zde uvádíme jen tvary nedokonavých sloves. Přítomní tvary dokonavých sloves vyjadřují typicky futurum.

¹²¹ MIGDALSKI, Krzysztof: *The Syntax of Compound Tenses in Slavic*, Utrecht 2006, s. 41.

¹²² STIEBER, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (↵ pozn. 108), s. 235.

¹²³ KOPEČNÝ, *Základy české skladby* (↵ pozn. 111), s. 98-99.

to *viskoumali* na Prachaticku).¹²⁴ Konečně můžeme připomenout i nulu v aoristu (*vy-pros-i-0*), jejíž složené préteritum začalo jako první nahrazovat,¹²⁵ ve staré ruštině o tomto procesu svědčí nápisy na březové kůře.¹²⁶

Dvojitý vývojová linie préteritálního auxiliáru a neauxiliárového *býti* v některých jazycích potvrzuje specifičnost obou sad tvarů, tedy to, že préteritální auxiliár funguje odlišně. Zůstane-li u češtiny: pro 2. osobu singuláru je dnes ve funkci spony jen *-s* řídke (dříve *tys hoden, zdrávas*), v nářečích se ve funkci samostatného *býti* prosadily pozdní analogické tvary (nejen na Moravě *su*, od 18. stol. *seš*,¹²⁷ dále *seme, sete* v Podještědí a jinde; je příznačné, že v jihozápadočeské skupině, kde je ve 2. osobě singuláru *dělal jsi*, byly také na Doudlebsku zachovány zbytky auxiliárů, vývoj préteritálních tvarů zde tedy nedošel tak daleko a analogie podle prézentu se prosadila i v kondicionálních tvarech jako *ty by si chtěl*), na rozdíl od krátké odpovědi futurálním auxiliárem (*Budeš nakupovat? – Budu.*; též v pasivu: *Je teď zkoušen? – Je.*) je taková reakce u složeného préterita vyloučena, auxiliáry v něm fungují tedy skutečně jako nesamostatné osobní morfy. O zeslabení původní spony svědčí i možnost příklonné *-s* v mluvené češtině opakovat (*tys tam byl/s*).¹²⁸ Auxiliáry jsou enklitika, kdežto spona či existenciální *býti* nikoliv. Neauxiliárové *býti* může být modifikováno (*bývám* s rysem neaktuálnosti a opakovosti), kdežto auxiliár nikoliv (**bývám nes*). O negaci jsme se už zmínili. Rozdíl mezi auxiliárovým a samostatným *býti* se snažil bratrský pravopis vystihnout pomocí pobočné slabiky (*jsem – sem, jsi – si* atd.). Bylo by zajímavé zjistit, jestli distribuce dublety *je / jest* souvisí do nějaké míry s auxiliárovým a samostatným užitím, než byly auxiliáry ze 3. osoby singuláru odstraněny.

Vyšší frekventovanost 3. osoby singuláru než plurálu by zároveň znamenala větší systémový tlak tendence k ekonomičnosti na fonetickou redukci tohoto gramatikalizovaného tvaru.¹²⁹ Na druhé straně v nejfrekventovanější, 3. osobě se nejdéle drží jednoduché minulé časy,¹³⁰ to by mohlo znamenat, že třetí osoby složeného préterita mohly být zpočátku procesu expanze složeného préterita na místo jednoduchých minulých časů frekvenčně relativně oslabena. V této souvislosti můžeme uvést Horálkovo zjištění, že tvary složeného préterita pronikaly nejprve do 2. osoby singuláru (na místo aoristů)¹³¹ – podobně uvažuje i Dickey¹³² na základě rozboru staročeského *Života Adama a Evy*, při němž zjistil absenci aoristů ve druhých osobách. To by snad mohlo naznačovat souvislost postupného nabourávání původního temporálního systému s frekvencí tvarů, neboť 2. osoba je podle korpusových dat pro současnou češtinu nejméně frekventovanou osobou ze singuláru a tvarové redukci podléhá její préteritální tvar určitě už ve 14. století (*dělal/s*). I v tomto případě ale bude zapotřebí podrobnějšího výzkumu distribuce v jednotlivých číslech a osobách alespoň v češtině historické doby. Jsme si také vědomi toho, že vztah frekvence a jazykové změny nemusí být přímočarý.

Závěry

Préteritální auxiliár ve třetích osobách byl podle naší sondy v *Mt* 1-14 ve starší verzi první redakce staročeského překladu, dochované v *Bibli drážďanské*, ještě často zachovávan (cca na dvě třetiny možných pozic), výrazně ho ovšem redukovala mladší verze první redakce (cca na třetinu možných pozic) – avšak ta zde navázala na *Evangelium sv. Matouše s homiliemi. Bible litoměřická* z druhé redakce zvyšuje počet složených préterit na úkor jednoduchých minulých časů, pravděpodobně však celkově ve třetích osobách stále převládají jednoduché minulé časy, jak usuzujeme z počtu složených préterit ve třetích osobách v překladech 16. století. Třetí redakce v *Bibli padeřovské* pokračovala v expanzi préterit na místa jednoduchých minulých časů, ale mimořádně zvýšila počet auxiliárů, obsahuje ho zhruba v devíti z deseti možných pozic, což je zvláštní i v tom ohledu, že *Nový zákon* byl ve starší fázi této redakce přepracován jen málo. Ve druhém desetiletí 14. století tedy vedle sebe existovaly opisy mladší verze první redakce s malým počtem auxiliárů ve zkoumaném vzorku *Matoušova evangelia* a zřejmě i třetí redakce

¹²⁴ BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (↵ pozn. 14), s. 197.

¹²⁵ VAILLANT, André: *Grammaire comparée des langues slaves*, III: *Le verbe*, Paris 1966, s. 87.

¹²⁶ ЖОЛОбОВ, Олег Феофанович: *Древнерусская грамматика. Простые претериты и praesens historicum*, Казань 2017, s. 43-46.

¹²⁷ TRÁVNÍČEK, *Historická mluvnice československá* (↵ pozn. 8), s. 419.

¹²⁸ BĚLIČ, *Nástin české dialektologie* (↵ pozn. 14), s. 198.

¹²⁹ GROV, DICKEY, *See, Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 85.

¹³⁰ GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/II (↵ pozn. 3), s. 63.

¹³¹ HORÁLEK, *Úvod do studia slovanských jazyků* (↵ pozn. 107), s. 211.

¹³² DICKEY, *See, Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 87.

s extrémně vysokým počtem auxiliárů. Výkyv v naší sondě vyrovnává syntetizující lupáčovská úprava třetí redakce snad z doby okolo poloviny 15. století: dále zvyšuje absolutní počet složených préterit ve 3. osobě a v počtu auxiliárů je blízka *Bibli litoměřické*. Velmi podobné chování vykazuje *Bible pražská*, jen mírně se zvyšuje absolutní počet složených préterit ve 3. osobě a mírně se snižuje zastoupení auxiliárů. O další navýšení počtu préteritálních tvarů třetích osob se zasloužila *Bible benátská*, přičemž procentuální zastoupení auxiliárů v nich dále slabě klesá. Tuto vývojovou trajektorii udržují i další dvě celé tištěné bible ze Severýnovy officíny, ale v první třetině 16. století se minulý čas včetně auxiliárů préterit stává jedním z neuralgických vývojových bodů v biblickém stylu. Nositelem dynamiky jsou samostatně vydané *Nové zákony* a s jedním z nich spojená první česká gramatika. *Klaudyánův Nový zákon* navázal na starší překlady (oproti *Bibli benátské* výrazně snížil počet složených préterit a u zbylých navýšil počet auxiliárů cca o 10 %), *Lukášův Nový zákon* se ještě výrazněji odvrátil od složených préterit, avšak u těch, která ponechal, je v zastoupení auxiliárů v souladu se stavem v *Bibli benátské* a první *Bibli Severýnově*. Radikální redukci auxiliárů přinesl náměšťský *Nový zákon* a jeho úzus, podepřený gramatikou, byl recipován v polovině 16. století v celobiblických tiscích spojených s Netolickým a Melantrichem a později produkovaných samostatně druhým jmenovaným. Rezidua auxiliárů z tohoto typu textu převzal s některými odchylkami a na jeho postoj navázal *Blahoslavův Nový zákon*, další bratrská tradice v *Novém zákoně Šestidílký* a v jeho druhém vydání z roku 1601 auxiliáry dále poněkud redukovala, takže do exulantských vydání, typicky vycházejících z posledního bratrského vydání z roku 1613, mohly proniknout jen ve zcela nepatrných zbytcích. Domácí tradice v *Bibli svatováclavské* obsahuje, byť nečetné, doklady auxiliárů, ty se zřejmě ojedinele udržely s přesahem až do první poloviny 20. století. Od první *Severýnovy bible* se v podstatě udržuje stabilní celkový počet složených préterit, mírná redukce v bratrských textech je dána často kondenzací pomocí přechodníků a uplatněním préteritu historického. Výsledky naší sondy ale samozřejmě nelze zobecňovat na celé biblické redakce nebo celé památky, týkají se pouze srovnání prvních čtrnácti kapitol *Matoušova evangelia*.

Návaznost v uplatnění auxiliárů mezi *Blahoslavovým Novým zákonem* a druhou *Bibli Melantrichovou*, resp. melantrišským textem druhé poloviny padesátých let 16. století, hodnotíme jako doklad toho, že melantrišský text sloužil do výrazné míry jako hlavní české východisko Blahoslavova překladu. Bratrská vydání z prvního dvacetiletí 17. století obsahují v našem úseku o něco méně préteritálních auxiliárů než *Nový zákon* Daniela Adama z Veleslavína a bible jeho syna Samuela Adama.

Vysoká míra kolísání v zastoupení auxiliáru ve 3. osobě singuláru a plurálu ve staročeských biblických překladech od poloviny 14. století do počátku 15. století včetně se nezdá podporovat hypotézu Stephena M. Dickeyho,¹³³ který ve tvarech s auxiliáry a bez nich spatřuje rozdíl sémantický: formy bez pomocného slovesa měly podle něj vyjadřovat neutrální minulý čas, kdežto podoby s ním děj s relevancí pro přítomnost a/nebo děj zdůrazněný. Sotva si však můžeme představit, že v podstatě totožný biblický text by jednou mohl být podán s tak nápadně odlišným zastoupením auxiliárů (*Bib/Drážď* – *Bib/Ol* – *Bib/Pad*), pokud by nesly výraznější sémantický náboj. Připomeňme, že Blahoslav v doznívajících auxiliárech spatřuje prvek esteticko-stylistický, pozdější Doležalova gramatika nicméně emfatickou funkci podobám s ponechaným auxiliárem přiznává. Není také jasné, jak interpretovat přibývající počet forem s auxiliárem ve zmíněné korespondenci po většinu 15. století¹³⁴ a zda by také konkurence *dostals* / *dostal jsi* měla nést stejnou sémantickou diferencí. Podle Dostála složené préteritum ve 14. století převažuje nad jednoduchými minulými časy, přičemž »pravidelně nemá již vztahu k přítomnosti, je to prostě minulý čas«.¹³⁵

Zajímavým zjištěním, potvrzujícím starší Gebauerovu formulaci a korelující s vývojem v polštině, je, že auxiliár ve 3. osobě složeného préterita se ve výraznější procentuální míře udržoval ve všech námi zkoumaných biblích před polovinou 16. století v plurálu. Vysvětlujeme to konfrontací již gramatikalizovaného préteritálního subsystému, v němž auxiliár plní funkci osobního morfu, s morfematickou strukturou 3. osoby singuláru préteritu, pro kterou je nulový osobní morf typický. Bez souvislosti zde asi nebyl ani k roku 1300 již v podstatě gramatikalizovaný kondicionál, v němž má 3. (i 2.) osoba singuláru také osobní morf nulový, a snad i nula v aoristu (*vy-pros-i-0*). Konečně dalším faktorem je frekvence 3. osoby singuláru: v tomto nejfrekventovanějším tvaru paradigmatu mohla po gramatikalizaci složeného préterita působit tendence k ekonomičnosti nejsilněji.

¹³³ DICKEY, *See, Now They Vanish* (↵ pozn. 26), s. 107.

¹³⁴ Tamtéž, s. 104.

¹³⁵ DOSTÁL, *Několik poznámek ke staročeským préteritům* (↵ pozn. 2), s. 84.

Dostálovu hypotézu o vynechávání auxiliáru v homiletických textech, bližších mluvenému jazyku, by mohlo pro starou češtinu podpořit srovnání se staročeskými evangeliáři: edice staročeského překladu evangeliáře od Josefa Vintra¹³⁶ obsahuje v námi zkoumaném rozsahu *Mt* 1-14 celkem 27 perikop (z nich jedna je složena ze dvou evangelních úseků: *Mt* 5,43-48 a *Mt* 6,1-4; do perikop spadá i Ježíšův rodokmen v *Mt* 1,1-16). V těchto perikopách je složené préteritum ve 3. osobě celkem 85krát, z toho však auxiliár je obsažen pouze v 9 dokladech (10,6%). Pro 3. osobu plurálu máme z perikop 9 dokladů a z nich auxiliár mají čtyři, pro 3. osobu singuláru 76 dokladů a z nich má auxiliár pouze pět (6,6%). *Bible drážďanská* má ve stejných úsecích, jaké pokrývají perikopy, celkem 76 složených préterit ve třetích osobách, z toho auxiliár, popř. jeho stopu v *Mt* 9,24, má 35 (tj. 46,1%). Budeme-li považovat perikopy evangeliáře a odpovídající úseky *Bible drážďanské* za dva nezávislé soubory, statistický χ^2 -test¹³⁷ na hladině významnosti 0,05 potvrzuje, že rozdíl v uchování auxiliárů je nenáhodný ($p < 0,01$) a auxiliáry jsou v evangeliářích užívány statisticky významně méně. Úzus evangeliářů, jejichž vznik bývá spojován s kazatelskými řádý, jako byli dominikáni, by mohl korespondovat s menším procentuálním zastoupením préteritálních auxiliárů v *Evangelíu svatého Matouše s homiliemi*.

Z excerptce dále vyplynulo několik drobných doplnění k poznání historického vývoje češtiny a jazyka konkrétních biblí. Z *Bible benátské* je možné uvést přechodník minulý *ztáhv* (*Mt* 12,49), z první *Severýnovy bible* vícekrát složené préteritum bez pobočné slabiky *řek* a z *Bible drážďanské*¹³⁸ příklady na auxiliár ve druhé osobě duálu, v níž byl dosud považován za nedoložený¹³⁹ – *Mt* 11,4: »Jděte, odpovězta Janovi, co jsta slyšala a viděla«; podobné doklady lze najít i ve *Staročeské textové bance*: »Proč jsta mne tak hledali« (dí Ježíš k rodičům; *Hradecký rukopis*); »k nima řekl: Ó, přehubená člověky, kak jsta daleko zablúdila« (*Pasionál muzejní*). Koncovka dativu plurálu *-om* je doložena nejen v *NZ1525* a *NZ1533*,¹⁴⁰ ale také v *NZ1518* (např. *Mt* 10,18: *národom*; *Mt* 10,21: *rodičom*; *Mt* 11,1: *učedníkom*; *Mt* 11,7: *zástupom*; *Mt* 11,20: *měštom*) a v *Bibli benátské* (*Mt* 6,12: *viníkom*; *Mt* 11,20: *měštom*). Častý výskyt formy *kto* v biblických textech zřejmě umožňuje přehodnotit náhled na tuto podobu jako na nápadný archaismus náměšťské mluvnice.¹⁴¹ Na základě dostupných dat se zdá, že v textech první čtvrtiny 16. století tato forma ještě stále převládala nad *kdo*, jak ukazuje korpusový srovnávač variant (v celém časovém úseku bylo dokladů na formu *kdo* 76 864, *kto* 3 836).¹⁴² Z naší excerptce můžeme tato data podepřít řadou případů z různých tištěných biblických textů, např. *Mt* 3,7 *BiblPraž*: »kto jest ... ukázal«; *Mt* 5,19 *BibBen*: »kto přestupí«; *Mt* 5,19 *NZ1518*: »ktož bude činiti«; *Mt* 5,21 *BibSev1*: »pakli by kto zabil«; *Mt* 12,19 *BibSev2*: »ani kto na ryňcích uslyší«.

¹³⁶ VINTR, Josef: *Die ältesten tschechischen Evangeliare. Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion*, München 1977. Vycházíme jen z textu kritické edice, případné difference zachycené v aparátě (např. některé rukopisy mají v *Mt* 2,1 auxiliár *jest*) zde nezohledňujeme.

¹³⁷ *Social Science Statistics*, <http://www.socscistatistics.com> [cit. 2. 12. 2020].

¹³⁸ Za upozornění děkujeme Mgr. Anastasii Rozhkové.

¹³⁹ GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého*, III/II (↵ pozn. 3), s. 422; KOSEK, *Préteritum ve starší češtině* (↵ pozn. 8), s. 1409.

¹⁴⁰ KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (↵ pozn. 15), s. 153.

¹⁴¹ KOUPIL, Ondřej: *Náměšťská gramatika: autoři a jejich dílo*, in: OPTÁT – GZEL – PHILOMATHES, *Gramatika česká (1533)* (↵ pozn. 9), s. liv.

¹⁴² Dostupný on-line: <http://syd.korpus.cz> [cit. 10. 12. 2020].